

A PROTESTÁNS ÚRVACSORAI GYAKORLAT TEOLÓGIAI ÉS FORMAI KÜLÖNBSÉGEI

különös tekintettel a közösséget erősítő tényezőkre

BEVEZETŐ

Kényszerű halasztással ugyan, de 2021-ben megrendezik Budapesten az eredetileg 2020-ra tervezett 52. Nemzetközi Eukarisztikus Kongresszust. Ez az esemény nyilvánvaló módon a Római Katolikus Egyház kiemelkedő ünnepi alkalma, ugyanakkor a többi keresztény egyháztest sem mehet el szó nélkül ezen egyháztörténeti jelentőségű esemény mellett. A Magyarországi Evangélikus Egyház 2020-at az Úrvacsora Évének nyilvánította, és a reformátusok is kiemelt figyelmet fordítanak ebben az évben e szentségnek. Ennek jegyében született ez a tanulmány, amely röviden megkísérli összefoglalni mindazt, amit a protestáns úrvacsorai szemléletről és annak történetiségéről tudni érdemes.

Az úrvacsora hagyománya kezdetektől fogva jelentős szerepet töltött be az egyház életében. Az Újszövetség tükrében látható, hogy az úrvacsora témája meghatározó volt a kialakuló keresztény közösség szempontjából. A többszörös hagyományozás és szimbolikájának áttételes jelenléte nyomán fogalmat alkothatunk arról, hogy miként értelmezték az első keresztény gyülekezetek a kenyér megtörését, mint alapvető liturgikus cselekedetet. A bibliai szakaszok áttekintésével világossá válhat az, hogy az úrvacsora eredetileg alapvetően a közösség megerősítésének eszköze volt. Ennek ellenére az is nyilvánvaló, hogy kezdetektől jelen volt az úrvacsorának, mint az áldozat bemutatásának egyéni megtisztulást szolgáló formája.¹ Az úrvacsorának, mint asztalközösségnek a szemlélete elsősorban a zsidó-keresztény közösségekben volt meghatározó. A pogány hátterű közösségekben az úrvacsora szertartása hamar elvált a közösség természetes kifejezésére szolgáló közös étkezéstől. Ennek nyomán kezdődhetett meg azután az eukarisztia szertartása mögött meghúzódó közösségi szemlélet lassú átalakulása, amely néhány évszázad után az eredeti koncepció teljes átalakulását vonta magával. Amíg az őskeresztény gyülekezetekben egyértelműen állíthatjuk, hogy az úrvacsorai közösség alapozta meg a gyülekezeti életet, addig a középkorra ez a szemlélet teljességgel háttérbe szorult és a reformációval ez indult változásnak.

¹ Lang 1997, 279.

A reformáció úrvacsorára vonatkozó teljes tanítását nem vázolhatjuk fel, így itt és most csak azokkal az aspektusokkal foglalkozunk, amelyek a különböző protestáns megközelítésekben a közösség részvételére vonatkoznak. Három fő irányt vizsgálunk meg. Az első a hagyományos, református álláspont, a második a több tradícióból táplálkozó, liturgikus megújulást képviselő protestáns modell, a harmadik pedig az evanglikál-karizmatikus megközelítés.

1. A KLASSZIKUS REFORMÁTUS MODELL

Felmerülhet a jogos kérdés, hogy mit nevezünk „klasszikus református” modellnek? Azt, amit az első reformátorok *Zwingli* és *Kálvin* bevezettek? Vagy azt a formát, ami egy-két generáció múltán a reformátorok örökségeként Európa-szerte elterjedt? Esetleg azt, amit a reformátusok gyakorolnak szerte a világon?

A válasz az, hogy egy kicsit mindegyikre pillantást kell vetnünk, bár mélyreható elemzés egyik esetben sem történhet. A cél az, hogy meglássuk mind az eredeti koncepciót, mind a változások irányát, mind pedig a református úrvacsorai liturgiák jelenlegi formáját. A következőkben részben az úrvacsora elméletével, részben pedig az úrvacsorát befogadó liturgiával fogunk foglalkozni. A kettő elválasztására azért nincs mód, mert a liturgia formáját mindenkor az úrvacsora teológiája alakította. Az úrvacsora megértése viszont nem választható el az istentiszteleti élettől.

Mind az idő-, mind a térbeli sokszínűség ellenére felvázolható néhány olyan pont, amely alapvetően jellemzi a református liturgiákat. Ezek némely esetben csak elméleti keretek, amelyek nem feltétlenül jelennek meg a hétköznapiak során, mégis iránymutatóként szolgálnak az istentiszteletek kialakításában. A református liturgiai szemlélet:

1. A közösségre összpontosít, azaz úgy szemléli az egyházat, mint amely a rendszeresen összegyűlő hívők gyülekezete és nem úgy, mint amely az egyén kiteljesedésének helye.
2. Bevonja az embereket, részint az énekléssel, részint a Biblia istentiszteleti használatával vagy más olyan liturgikus cselekedetekkel, amelyeknek alapja az önálló hit.
3. Egyszerűsége törekszik, mind formájában, mind pedig külsőségeiben.
4. Egyaránt hangsúlyozza az Igét és a sákramentumot, ezeknek egyensúlyát igyekszik fenntartani.
5. Használja a zsoltárokat, egyrészt éneklésre, másrészt pedig imádságra.
6. Nyitott a megújulásra és a helyi viszonyokhoz is tud alkalmazkodni.²

A következőkben megláthatjuk, hogy a református istentiszteleti és úrvacsorai gyakorlat mennyiben tett eleget ezeknek a kritériumoknak. Az összefoglalás első felében

² Rice és Huffstutler 2001, 6-7.

az első reformátori nemzedékkel foglalkozunk, azután a fejlődési irányokat tekintjük át, végül pedig a mai magyar református liturgia kialakulásának folyamatát vesszük szemügyre.

Kiindulópontunk túl kell, hogy mutasson a helvét irány reformátorain, ezért körképünk megrajzolását célszerű *Luther* reformjaival kezdenünk. Ennek jellegzetességei közül ötöt érdemes kiemelni, hiszen ezeknek mindegyike hatással volt a közösségi szemlélet megerősödésére. *Luther* nézetei szerint a leglényegesebb az, hogy:

1. Nem lehet prédikáció nélküli istentiszteletet tartani.
2. Az Ige szolgálatát hozzá kell csatolni a heti miséhez.
3. A gyülekezetnek jelen kell lennie, és részt kell vennie az istentiszteleten.
4. Az énekeknek a gyülekezet életét kell tükröznie az aktív éneklés által.
5. A hívőnek önvizsgálatot kell tartania a közösségben való részvétel előtt.³

Ezeknek a változtatásoknak nagy része elősegítette, hogy a hívek mélyebben kapcsolódhattak be a liturgiába. A prédikáción keresztül anyanyelvükön hallhatták az Isten akaratát, a közösség jelen volt és az éneklésen keresztül aktívan kapcsolódott be az istentiszteletbe. Továbbá a személyes önvizsgálat segítette, hogy az istentisztelet egésze a hívő életének részévé váljon.

Luther számos elemet meghagyott a misében, amely értékelése szerint segíti az embereket abban, hogy bekapcsolódjanak az istentiszteletbe.

Ilyen például az oltár, a gyertyák és a mise más tárgyi kellékei, beleértve a különböző díszítőelemeket is, amelyek *Luther* szerint önmagukban nem ellentétesek a Biblia tanításával. Ezzel a reformátor a mise korokon áthúzódó folytonosságát is hangsúlyozta. Ugyanakkor az oltárt eltávolította a faltól és az istentiszteleti térben helyezte el ezzel is hangsúlyozva, hogy az a gyülekezet használatára van.⁴

A helvét reformáció ezeket a külsődleges dolgokat nem fogadta el. Mind *Zwingli*, mind *Kálvin* ellenezte az olyan eszközöket, amelyek gyengítették volna a hirdetett Ige szerepét. Mindezeket túl néhány, már *Luthernél* is megtalálható jellegzetesség kiemelkedően fontossá vált a református egyházak életében. Ilyen az Ige szóbeli hirdetésének súlypontozása vagy a klasszikus reformátori modellnek két olyan karakterisztikus jellegzetessége, amely egészen máig központi jelentőségű: a bűnvallás és a feloldozás.⁵

Zwingli formai újításai sokat segítettek a közösségi szemlélet erősítését, annak elérére, hogy a reformátor úrvacsorai teológiája inkább individuálisnak értékelhető. *Zwingli* 1525 húsvétján egy radikálisan új istentiszteleti formát vezetett be Zürichben,

3 i.m., 28.

4 u.o.

5 Immink 1998, 245.

ami később normává vált. Ebben a liturgiában a hangsúly arra a közösségre került, amely a templom hajójában felállított asztal köré gyűlt össze. Maguk a szolgáltók is egyszerű egyetemi talárban ültek a hívekkel szemben nem úgy, mint papok, hanem úgy, mint a gyülekezet részesei. Bár volt tanítás a jegyek helyes vételéről, de nem szerepelt semmi, ami a konsekrációra utalt volna. A hívek egymásnak adták át a jegyket, miközben egy szolgáltó felolvasta János evangéliumának 13-ik részét, amellyel az úrvacsorát lelki eledelként mutatták be, ami – akárcsak a hirdetett Ige – táplálja a hívőket. Ez az egyszerű szertartás háttérbe szorította a lelki síkon való értelmezés lehetőségét és még inkább az emberi közösségre tette a hangsúlyt.⁶

A zürichi reformátor úrvacsorai nézeteiből leginkább azt szokták kiemelni, hogy a szertartásra, mint emlékezésre tekintett. *Zwinglinek* igaza volt abban, hogy az úrvacsora emlékezés, de nem csupán az. Ennek kidolgozása érdekében *Kálvin* tett sokat, aki nagyobb hangsúlyt helyezett az úgynevezett „*hathatós emlékezésre*”, ami a bibliai események mélyebb átélésén alapul.⁷

Zwingli további újításai az alábbiakban összegezhetők:

Elváltasztotta az úrvacsorát a normál vasárnapi istentisztelettől.

Az ünneplés során az utolsó vacsorára való emlékezés vált központivá.

Megváltoztatta a lekciónáriumot annak érdekében, hogy a Biblia egésze kerüljön előtérbe.

Teljességgel elutasította a vizuális szimbolikát.

Szigorú teológiai elveket követett, imái is precíz teológiai munkák.⁸

Martin Bucer, Strasbourg reformátora kezdetben *Zwingli*hez hasonlóan közelítette meg a liturgia megalkotását, ám azt olyan fontos elemekkel egészítette ki, mint például a bűnbocsánat hirdetése vagy a szereztetési igék felolvasása, amely később *Kálvin* közvetítésével minden református liturgia részesévé vált. 1539-ben azonban egy új formát léptetett életbe, amely Luther német miséjének átalakítására épült.⁹

Bár a strasbourgi katedrálisban megmaradt a heti úrvacsora, a kisebb templomokban új rendet vezettek be, amelyben már csak havonta terítették meg az Úr asztalát. E változásnak több oka is lehetett. Részint szem előtt kell tartani *Zwingli* szellemiségének erős hatását, amely különösen halála után vált jelentőssé, részint pedig számolni kell a római katolikus hagyományoktól való félelemmel is, amely a rendszeres misézést tette normává. Mindezek mellett az úrvacsorát azért sem tartották feltétlenül fontosnak, mert a szóbeli igehirdetés önmagában is tömegeket szólított meg.¹⁰

6 Rice és Huffstutler 2001, 30.

7 Pásztor 2000, 291.

8 Rice és Huffstutler 2001, 30-31.

9 i.m., 31.

10 i.m., 32.

Bucer úrvacsoratana több szempontból is jelentős hatással volt *Kálvin* gondolkodására.

1. *Bucer* úgy tartotta, hogy a kenyér és a kehely megosztása az egész úrvacsorai szertartás szíve, ahol jóval nagyobb a hangsúly a közösségen, mint az elemek megszentelésén.

2. Fontosnak tartotta, hogy hangsúly kerüljön az úrvacsorára, mint szövetségi étkezésre, amely az egész közösséget egy közös tanítványi körré formálja.

3. Hangsúlyozta, hogy a bibliai szereztetési igék adják a szertartás normáját és nem a konszekráció hagyományos szövege.

4. Nála vált igazán hangsúlyossá, hogy a prédikáció és a sákramentum szorosan összekapcsolódik.¹¹

Kálvin strasbourggi tapasztalatai mellett az is jelentős, ahogyan saját teológiája segítségével továbbfejlesztette az úrvacsora szemléletét, egyensúlyt teremtve *Zwingli* és *Luther* szemlélete között. Az *Institutio* 4.17.5.-ben azt fogalmazza meg, hogy az úrvacsorával kapcsolatban két hibába lehet esni. Az egyik, ha kevés jelentőséget tulajdonítunk az úrvacsorai jegyeknek, a másik pedig, ha túlértékeljük azokat. Az előbbi *Zwingli* nézeteire vonatkozik, a második *Lutherére*.¹²

Kálvin megközelítésében az úrvacsora elsősorban egy olyan esemény, amely egy Isten felé orientálódó közösségbe szervezi a hívőket. A szertartás során az elmondott és megcselekedett Igén keresztül – a Lélek által – Krisztus jön el az összegyűlt emberekhez. Akik így befogadják Őt, azokat átformálja. Az igehirdetés, amelyet a prédikátor elmond a gyülekezetnek, felhívja a figyelmet Krisztus ajándékaira és arra indítja a közösséget, hogy fogadják be azokat teljesen. Ám ez nem automatikusan történik, csakis kizárólag a Szentlélek ajándékán keresztül, amely formálja, valamint átalakítja a hitet.¹³ *Kálvin* teológiájának lényegéhez tartozik a Krisztusban való életnek és a Krisztussal való titokzatos közösségnek erőteljes hangsúlyozása, amelyek teljes kibontakozása az úrvacsorában történik meg.¹⁴

Kálvin alapján az úrvacsora jelentésének tíz dimenzióját különböztethetjük meg. Ezek nyomán az úrvacsora következő aspektusait érdemes kiemelni:

1. *Kálvin* több helyen úgy szól az úrvacsoráról, mint a Krisztus testébe való *beépítés* eszközéről. Amíg a keresztség beiktatja a hívőt Krisztus Testébe, addig az úrvacsora abban segít, hogy egyre jobban egyek legyünk vele. Így valósul meg a minden emberi értelmet felülhaladó titokzatos egyesülés, aminek olyan nagy jelentősége van *Kálvin* tanításában.

2. Az úrvacsorának másodszor *bűnbocsánatra segítő* funkciója van, amelyet a hívő csak a gyülekezet közösségében élhet át, részint az Ige hirdetése által, részint pedig

11 u.o.

12 Moore-Keish 2008, 19.

13 i.m., 43.

14 Tamburello 1994, 111-113.

teljességében az úrvacsorában. A megtört test, illetve a kiontott vér jegyeiben való részesülésünkben újra és újra nagyon személyessé válhat a jézusi intés: „...menj el, és mostantól fogva többé ne vétkezz!” (Jn 8,11).

3. Harmadszor az úrvacsorának építő funkciója van. Ez azt jelenti, hogy *Kálvin* olvasatában a hitre jutott ember további épülésének, a megszentelődésnek az úrvacsorával élő közösségben van helye. A közösségnek ezzel a kiemelésével minden túlzott individualizmusnak határt szabott: bár egyedül kell Istennel találkozni, mégsem lehet ezt az utat a gyülekezet megkerülésével járni. Másként megfogalmazva: nem lehet élő kapcsolat a Fővel anélkül, hogy közösséget ne vállalnánk a Test tagjaival.

4. Az úrvacsora következő funkciója a *buzdítás*. Ez arra ösztönzi a hívőt, hogy a Krisztussal való egyesülés nyomán hozzá méltó élete legyen. Ez egymás iránti szeretetre indítja a gyülekezet tagjait, mert ez az, amit Jézus kér és vár.

5. Az úrvacsorának *Kálvinnál* a hívők életére tekintettel növelő funkciója is van. Ez a hitben, az ismeretben és magában Krisztus szeretetében való növekedésként is értelmezhető. Egyszerre tekinthető feladatnak és célnak is. Isten felől nézve azonban ajándék marad, amely az úrvacsorában kézzel fogható.

6. Az úrvacsorának erősítő funkciója is van. *Kálvin* mindig is kereste azokat az elemeket az istentiszteletben, amelyek új erővel töltik fel az embert. Ezt az erőt a rendszeres úrvacsoravételben különösen is felismerte.

7. Hetedszerre az úrvacsorának *Kálvinnál* *vigasztaló* szolgálata van. A hívő ember számára nincs nagyobb vigasztalás, mint Isten jelenlétét tapasztalni, de különösen is nagy ez a vigasztaló erő abban a reménységben, hogy Krisztus vissza is jön. Mivel az úrvacsora ennek a reménységnek az egyik legtisztább kiábrázolója, ezért különösen is alkalmas a vigasztalás közvetítésére.

8. Az úrvacsorának továbbá *választ és döntést kiváltó* funkciója van. Arra készíti a hívőt, hogy megtapasztalva Krisztus odaadását, maga is éljen odaadó életet. Az úrvacsora így lesz „eukarisztiává”, hálaadássá, amely megnyilvánul az énekszóban, az imádságban, de egyúttal az egész keresztény életvitelben is.

9. *Kálvin* gyakran utalt az úrvacsora *elpecsételő* funkciójára, amely azt jelenti, hogy ez az ünnep hitelesíti, igazolja, megerősíti a szóbeli igehirdetést. Valójában arra is hangsúlyt fektetett, hogy e pecsétet szoros kapcsolatba hozza a Szentlélek munkájával, aki nem csak hitelesíti, de „kijelenti és teljesíti is”, amiket a sákramentumok ígérnek.

10. Végezetül, ami *Kálvinnál* talán a leghangsúlyosabb, hogy az úrvacsora *megeleveníti* a hívőt. Ez a tanítás is szoros kapcsolatban áll a Szentlélekről szóló bizonyosságtétellel, aki maga is Megelevenítő Úr. A feltöltekezés a Szentlélekkel az úrvacsorában a hívők számára a szívekbe öntött életerőt jelenti.¹⁵

Kálvinnál még egyensúlyt érezhetünk a kegyelem és a hit, azaz Isten és az ember munkája között. A későbbi megfogalmazások azonban már tantételekben gon-

¹⁵ Békési 2009, 126-130.

dolgoztak, ahol az úrvacsora hitben betöltött szerepének tiszta körülírásával találkozhatunk. *Kálvint* követően megindult az úrvacsora közösségépítő szerepének lassú leértékelődése.¹⁶

Kálvin úrvacsorai teológiájának továbbélését három teológus tanításain keresztül szeretnénk érzékeltetni. *Francis Turretin* a svájci református ortodoxia kiemelkedő alakja, az amerikai *Charles Hodge* pedig az ortodoxia nyomdokain járó teológiai liberalizmus egyik jelentős képviselője volt. *Hodge*, kortársával, *John Williamson Nevinnel* kezdett párbeszédet, aki viszont *Kálvin* gondolatainak újraértékelője és ezzel a liturgiai megújulás előkészítője lett.¹⁷

Francis Turretin a XVII. századi protestáns skolasztika jellegzetes személyisége, akinek teológiai metodikája sokat merített *Aquinói Tamás* rendszeréből. *Turretin* Genfben volt professzor, mind kortársai, mind pedig a későbbi korok úgy tekintettek rá, mint a kálvinista ortodoxia legfőbb képviselőjére. Szentségtanára jellemző, hogy rendszerében az Ige egyértelműen felette áll a sákramentumnak, a hit és a tanítás pedig a cselekedetnek. Szerinte Isten kizárólag az elmén keresztül hat ránk, célja az ember hitének megerősítése. Arra a kérdésre, hogy mi a sákramentumok haszna, azt válaszolja, hogy bár az Igének magának semmi szüksége arra, hogy bármi is kiegészítse, de Isten úgy akarta, hogy a hallásunkon túl még más érzékünkön keresztül is megerősítse annak üzenetét. Az úrvacsora tehát nála nem szolgál másra, mint a hit alátámasztására.¹⁸

Ezzel önmagában *Kálvin* gondolataira épített, aki maga is állította, hogy gyengeségünk miatt van szükségünk az Igére és a sákramentumokra, mert azok fejezik ki számunkra Isten akaratát. Ugyanakkor *Turretin* két ponton is megváltoztatta *Kálvin* nézeteit. Először is nem tartotta meg az Ige és a sákramentumok egyensúlyát, mert a Biblia szavát „isteni eredetűnek, valamint megfellebbezhetetlennek” tartotta, míg a sákramentumokat csak emberinek, amelyek a mi tökéletlenségünkhöz igazodnak. Másodszor a sákramentumokat nem a hit következményének, hanem annak megerősítőjeként írta le. *Turretin* abban is módosította *Kálvin* nézeteit, hogy míg elődje a hitet magát is a Szentlélek ajándékának tekintette, addig ő maga a tanítás ismereteként tekintett rá. A hétköznapi cselekedetek, a hitből következő tettek vagy rituális akciók nem építik az egyházat, viszont az igaz hit és a tanítás megalapozzák azt. Ez a sorrend ma is sok protestáns egyháztagra jellemző, akiknél a tanításra alapuló kijelentések megelőzik a tetteket.¹⁹

Mindezeket túl *Turretin* a Krisztussal való misztikus egyesülés kálvini tanításán is módosított. Tagadta, hogy bármiféle fizikai aspektusa lenne a titokzatos egyesülésnek és azt képviselte, hogy bármiféle kapcsolat Jézussal csak és kizárólag az elmében

16 Moore-Keish 2008, 45.

17 u.o.

18 i.m., 46-47.

19 i.m., 47-48.

alakulhat ki. Míg *Kálvin* azt tanította, hogy a jelek, a kenyér és a bor, a jelzetre, azaz Krisztusra mutatnak, addig *Turretin* azt mondta, hogy a jelek és a jelzett között semmiféle kapcsolódási pont nincs, mivel a jelek természetükben, tárgyukban és üzenetükben is különböznek a jelzettől.

Turretin egész tanítása azt a folyamatot szimbolizálja, hogy a sákramentumokról szóló tanításban miként került át a hangsúly az Ige szóbeli hirdetésére. Ez a megközelítés még generációkon keresztül uralkodó volt.²⁰

Hasonló folyamatokat láthatunk az összes korabeli református egyházban. A Holland Református Egyház például az 1578-as Dordrecht-i Zsinaton egy nagyon jellegzetes bűnvalló részt illesztett be az úrvacsorai liturgiába, amely némely gyülekezetben még ma is eredeti formában van jelen. Ez annak a változásnak a jele, amely során a közösségi szemlélet helyett lassan az egyéni hívő került a középpontba, aki egyedül áll bűneivel Krisztus előtt. Ez a szemlélet jellegzetes eleme maradt a református ortodoxia korszakának.²¹

A XIX. század közepén *John Williamson Nevin* a pennsylvaniai Mercersburg Német Református Szemináriumának professzora újra felhívta a figyelmet *Kálvin* úrvacsorai teológiájának főbb hangsúlyaira a „*Misztikus jelenlét: a szent eukarisztiáról szóló református, vagy kálvinista tanítás védelmében*” című munkájában.²²

Erre a műre reagált *Charles Hodge* a princetoni szeminárium neves professzora úgy, hogy *Nevin* munkája nem csak a református teológia legfontosabb gondolatai, de egyenesen az általános protestáns elvek ellen valók, ezért leginkább katolikusnak bélyegezhető. E kijelentés háttérének megértéséhez szükséges látni, hogy *Hodge* 1872-ig, amíg saját Rendszeres Teológiája megjelent, *Turretin* munkáját használta szöveggyűjteményként. Így mindaz, amit mondott, a református ortodoxia örökségéként értékelhető.²³

Nagyon fontos azonban látni, hogy *Hodge* és *Nevin* néhány kérdésben egyetértettek. Mindketten elleneztek például azt a jelenséget, amely a *Charles Finney* fémjelezte evangelikál újjáéledés nyomán a korabeli Amerikában jelentkezett. Ez ugyanis elsősorban keresztény élet szubjektív oldalára tette a hangsúlyt, elhalványítva ezzel Isten Krisztusban véghezvitt munkáját. Habár ennek nyomán mindketten vallották, hogy az úrvacsora Isten munkájának áldásait erősíti meg az emberben, a további részletek tekintetében eltért a véleményük. *Hodge* világosan kihangsúlyozta, hogy Krisztus testét enni nem jelent mást, mint Krisztust hittel befogadni. Ezzel tulajdonképp a XVII. századi ortodox tanítást ismételte meg.²⁴

Mind *Turretin*, mind *Hodge* tanítása egyértelműen zwingliánus jellegű. Ott, ahol Krisztus befogadása egyedül az elmén keresztül történik és hangsúly csak az ezt raci-

20 i.m., 48-49.

21 Bürki 2003, 33-34.

22 Moore-Keish 2008, 49.

23 i.m., 50.

24 i.m., 51-52.

onálisan befogadó hiten van, értelemszerűen háttérbe szorulnak azok a gondolatok, amelyek a Lelke által titokzatosan jelen lévő, valamint az ezáltal élő közösséget teremtő Krisztusról szólnak. Ezek az évszázadok tehát nem csak az eredeti reformátori tanítástól, de egyúttal az úrvacsora eredeti, bibliai értelmétől is eltávolították a gyakorlatot. Ezek a tanításra jellemző változások természetesen az istentiszteleti életben is megjelentek, beszéljünk bár Svájcra, Németországra, Hollandiára, Amerikára vagy bármely más terület református egyházáról.

Jellegzetességgé vált, hogy úrvacsora csak az ünnepnapokon kapcsolódott az istentisztelethez és az, hogy azt igehirdetéstől különállónak tekintették. A gyülekezetek tagjai megkülönböztető – sötét tónusú – ruházattal jelezték, ha részt kívántak venni az úrvacsorában, amely így kizárólag a bűnbánat alkalmává vált, teljesen nélkülözve a közösségépítés szemléletét.²⁵

Hollandiában az úrvacsora az esti órákra került át, ahol kevesen, gyertyafénynél gyűltek össze az Úr asztala körül.²⁶

A felvilágosodás az énekkultúrára is hatással volt. Hollandiában például a XVI. század óta használt zsoltároskönyvet az állam kezdeményezésére átdolgozták, és 1773-ban újra kiadták. Ebben az Isten már antropomorf jegyekkel volt körülírva és a szövegek általánosságban is a felvilágosodás szájíjéhez igazodtak. Ez a zsoltároskönyv egészen 1968-ig, némely helyen még tovább is használatban maradt.²⁷

Ehhez kapcsolódóan, a már említett holland példához hasonlóan, majd minden úrvacsorai liturgiában előkerültek a hosszú, katechézisből származó, bibliai idézetekkel tarkított, egysíkúan verbális, morális témájú formulák. Egyedül a kenyér megtörése maradt mozdulattal kifejezett cselekedet, amely viszont a lelkipásztor kizárólagos jogává vált.²⁸

A XVIII. századtól kezdődően a felvilágosodás és a pietizmus karöltve erősítette tovább az individuális szemléletet. A morál középpontba állítása és a közösség helyett az egyén vallásosságának hangsúlyozása ugyanis mindkét, önmagában teljesen különböző irányultságú csoportnak is központi gondolata volt. Mindkét irányzat az egyén spiritualitását állította a középpontba és így elvetette az istentisztelet fontosságát. Mindennek ékes jele az a folyamat, amely során teljesen eltűntek a hétközi istentiszteletek. A felvilágosodás ugyanis nem tartotta fontosnak, a pietizmus pedig kisközösségben, házi bibliaórákon élte meg az Istennel való személyes találkozás tapasztalatát.²⁹

Tanulságos lehet a fentebb vázolt folyamatot magyarországi példákon keresztül is végig követni, a korai protestáns liturgiák korától egészen napjainkig.

25 Bürki 2003, 35-36.

26 i.m., 42.

27 Bosch 1996, 103-104 és 350.

28 Bürki 2003, 36.

29 i.m., 40-41.

Az első egészében fennmaradt magyar protestáns liturgia *Huszár Gál* nevéhez köthető. 1574-ben adták ki, jellegében még inkább lutheránusnak mondható, bár már a református hagyományhoz kapcsolható. A liturgiai elvek nagyon gazdag anyagot tartalmaztak az úrnapi istentisztelet felépítéséhez, amelyekben látszik ugyan a kontinuitás a középkori egyház gondolatvilágával, de mindez biblikus szűrőn át ölt formát. A liturgia megőrizte az ősi dialógusos jellegét, azaz a közösség is aktívan bekapcsolódhatott az istentiszteletbe. Megtalálhatók voltak a régi kötött szövegek a *Sanctus*, a *Benedictus*, a *Kyrie* és a *Te Deum*. Az *Agnus Dei* ugyan hiányzott, de üzenete szerepelt a *Te Deum*-ében. Szintén fontos jellegzetesség, hogy szerepelt benne a Nicea-Konstantinápolyi hitvallás.³⁰

Samarjai János liturgiája (1636) „ökumenikus” környezetben alakult ki. XX. századi bírálói „római katolikus” hatásokat véltek felfedezni benne. Valójában itt nem a korábbi liturgia átültetéséről volt szó, hanem arról, hogy a liturgikus hagyomány a mindennapi használat során lassan protestáns jellegzetességeket vett fel, de nem szakadt el az eredeti tradíciótól. Kétségtelen, hogy a mai reformátusok számára meglehetősen furcsa jelenségeket láthatunk benne, mint például a keresztvetés vagy az ostya használata. Meglepően hangsúlyos a lelkész papi karaktere is, bár nem abban az értelemben, mintha áldozatot mutatna be, csak úgy, mint aki felajánlja a közösség áldozatát. A gyülekezet, amely jelen van, Krisztus dicsőségét hirdeti.³¹

Samarjai világosan beszélt arról a kálvini elvről, hogy az úrvacsorában megtörténik a Krisztussal titokzatos egyesülés. Az ő ágendájából származik az 1985-ös Rendtartás első kérdése: „*Hiszitek-e, hogy ebben a sákramentumban adja nekünk az Úr Jézus az ő szent testét és vérét bűneitek bocsánatára és lelkünk örök üdvösségére?*”. A *Samarjait* az őt követő generációk azzal vádolták meg, hogy ezt a kérdést a római katolikus Nagyszombati Liturgiából vette át. Ott valójában ez szerepelt: „*Hiszitek-e, hogy e szentségben a Krisztus szent teste és vére bizonylyan jelen van?*” *Samarjai* kérdésében tehát a helytelen katolikus tanítás kritikája történt meg. *Samarjai* – és *Kálvin* – szándéka világos volt: itt a *valóságosan jelenlevő* Krisztus adja saját testét és vérét a Lélek által.³²

A következő jelentős liturgiai gyűjtemény az *Öreg Graduál* (1643), amely talán a legtisztábban őrizte meg a középkorból örökölt, gregorián jellegű, a tiszta evangéliumot hordozó antifónákat, áldásokat, introitusokat, litániákat és bibliai szövegeket. *Samarjaival* együtt az *Öreg Graduál* is ellenezte az instrumentális zenét, ugyanakkor – pont a rezponzórius forma okán – nagyon jó példát láthatunk arra, hogy hogyan vehetett részt az istentisztelet lebonyolításában az egész gyülekezet és nem csak a lelkész.³³

30 Pásztor 2008, 86-88.

31 i.m., 95-98.

32 i.m., 114-115.

33 i.m., 124.

Az Öreg Graduál arról tanúskodik, hogy a liturgikus irányzat hatása a XVII. század közepén még erős volt, mégis – elsősorban puritanizmus és később a racionalizmus hatására – megindult egy ezzel ellentétes folyamat is.

Milotai Nyilas István liturgiája (1622) nagymértékben szakított a szertartási énekekkel és általában a dialógusok használatával, azonban még megőrizte a lényegét, azaz, hogy az úrvacsora nem más, mint a Krisztussal való titokzatos egyesülés. Itt még helye volt a kenyér megtörésének a szereztetési igék mondása közben, de utána eluralkodott a gondolat, hogy a nem verbális elemek nem tekinthetők „lelkinek”, mert materiális jellegzetességeket hordoznak magukon. *Milotai* korában a *homilein*-ből (baráti beszélgetés) kőkemény retorika lett és az úrvacsora ünnepét úrvacsoraosztásnak kezdték nevezni, azaz mind a hirdetett, mind a megcselekedett Ige esetében a lelkipásztor került a középpontba.³⁴ A puritanizmus pozitív hatásaként került be a hívő egyéni döntéseinek figyelembevétel, ami azonban egyúttal a hívő élet individualizálódásához is vezetett. Ez az elv például a szabad imák kötöttekkel szembeni megerősödésében jelent meg. Ez egyértelmű liturgiai szegényedéshez vezetett.³⁵

A *Pataki liturgiában* (1658) már nem volt jelen a nagy eukarisztiai ima, bár megmaradt a kenyér és bor felett mondott hálaadás, ami a Tiszáninzeni Református Kerület számos gyülekezetében a mai napig jelen van. Ebben a liturgiában már nagyon szembeötlő a tanítás, a beszéd szerepének megnövekedése³⁶, ami a *Kolozsvári Ágenda* (1670 körül) esetében már egészen központi. Habár az „ágenda” szó „cselekedet” jelent, ebben a gyűjteményben mégis csak és kizárólag elmondható szövegek vannak. A tanbeli tisztaság kiemelkedő kritérium, ami szintén feltűnő jellegzetessége a kornak. Bár még megmaradtak a középkorból örökölt szertartási énekek, azokat már csak a kántor vezette és egyre kevésbé a gyülekezet énekelte. Később a kántor önálló szerepe is elsorvadt.³⁷

Az egy évszázaddal később keletkezett *Kármán József*-féle ágendát (1787) a későbbi liturgiátörténet a római elemektől való végleges megszabadulás példajaként ünnepelte. Valójában egy meglehetősen elszegényedett, racionalista liturgiával van dolgunk. Külön szerepel benne a prédikációs és az úrvacsorás istentisztelet, külön köszöntéssel, valamint úri imával. A kommunió előtti nagy imádság kizárólagosan bűnvallássá lett és az úrvacsora előtt a gyülekezet egy része eltávozott. E miatt leértékelődött mind az úrvacsora, mind pedig a közösségi szemlélet.³⁸

Hasonló szegénység jellemző a későbbi liturgiákra is, amelyek antropocentrikus felfogásukkal nem Krisztus kereszthalálából és feltámadásából, hanem a kultusból, mint egyetemes emberi jelenségből indultak ki. Az első országosan is egységes liturgia 1912-ben jött létre, amely jellegzetesen racionalista beállítottságú, üres, pré-

34 i.m., 130-132.

35 i.m., 138.

36 i.m., 151-152.

37 i.m., 155-157.

38 i.m., 174-175.

dikációközpontú szertartás. E liturgiák háttérében a *Turretin* és *Hodge* által képviselt elvekhez hasonló gondolatok álltak.³⁹ Hasonló jellegzetességekkel bírt az 1930-as Rendtartás is, bár itt már megjelent a Krisztusról szóló beszéd is.⁴⁰

Ezekhez képest nagy, de nem tökéletes váltást jelentett volna a *Ravasz László* által kezdeményezett liturgiareform, ami a politikai körülmények miatt nem valósulhatott meg. Az 1960-as években egy két évtizedig tartó előkészítő liturgikus munka indult el, amelyben mind a gyülekezetek, mind a lelkészek tekintélyes része részt vett valamilyen módon. Alapos munkát követően, 1985-ben napvilágot látott az a liturgus könyv, amely hivatalosan máig használatban van. Ez az agenda szintén a „klasszikus református” liturgiák sorába illik.⁴¹

Végig követve alfejezetünk egészét, elmondható, hogy a „klasszikus” református modell meglehetősen nehezen megfogható kategória. Legkorábbi megfogalmazásaihoz képest ma már leginkább csak kiüresedett formáival találkozunk, amelyet a közvélemény tévesen reformátorinak tart. A protestáns liturgikus megújulás részint az eredeti reformátori modell helyreállítását tűzte ki célul, részint viszont ezen túlmutató módon az általános keresztény liturgiai kincs protestáns teológia által is alátámasztott formába rendezését vállalta fel. Ennek a koncepciónak áttekintése történik meg most.

2. A PROTESTÁNS-ÖKUMENIKUS MODELL

Akárcsak a „klasszikus református modell” fogalom magyarázatra szorult, úgy - az egyébként a nemzetközi irodalomban ismert⁴² - „protestáns-ökumenikus” kifejezés is értelmezni kell. Az úrvacsorának ez a megközelítése a liturgia és a szentségek kérdését a protestáns teológia felől értelmezi, ugyanakkor tartalmát az egyetemes keresztény örökség formálja. Ezért protestáns és ugyanakkor ökumenikus is. Mivel ez a modell az ökumenikus alapokat az istentisztelet megújítása érdekében használja, ezért ebben az alfejezetben a liturgiai megújulás általános kérdéseit is tárgyalnunk kell.

Láthatjuk azt is, hogy e modell sokszor mindössze a reformátori hagyomány helyreállítását tűzi ki célul, ez azonban ugyanúgy magával hozza az ekkleziológiai értelemben vett katolicitás erősödését. A protestáns-ökumenikus modellben tehát nem egy kitüntetett – például a református – felekezet hagyományai dominálnak, hanem az egyetemes kereszténység kétezer éves öröksége tárul fel. Ennek tudatos használatára a liturgikus mozgalom képviselői hívták fel a figyelmet.

A liturgikus megújulás mozgalmáról a XIX. század és a romantika korszakának kezdetétől beszélhetünk. Ennek ellenére nem egy képviselője megelőzte korát. Református részről az első ilyen újító a svájci Neuchâtel egy lelkésze, *Jean-Frédéric*

39 i.m., 186.

40 i.m., 188-189.

41 i.m., 194-195.

42 v.ö. Boendermaker 1998, 226-244.

Ostervald (1663-1747) volt, aki anglikán liturgiai rendekből vett át modelleket és formákat. Tevékenysége igazi unikum volt. Bár a francia Svájc egyházai közül senki sem követte példáját, amit tett, egyfajta jelzésként lehet értékelni.⁴³

Úrvacsorai liturgiájában felelevenítette a konszekrációt, szinte szóról-szóra átvéve az anglikán liturgia ide vonatkozó szavait. A formák átvételén túl azonban többre nem törekedett, mert a megújított liturgia mögé nem szerkesztett igazi szentségtant. Számára a sákramentum nem Istentől jövő ajándék, hanem morális kötelesség volt. Ezért reformja nem volt mélyreható, és újítása nem járt együtt a közösség átformálódásával.⁴⁴

A liturgiai megújulás igazi kezdőpontja a felvilágosodás eszméivel való általános szembehelyezkedés időszakához, a romantikához köthető. A protestantizmus részéről ennek szimbolikus alakja *Friedrich Schleiermacher* (1768-1843) volt. Az istentiszteletre vonatkozó nézetei alátámasztották az akkori porosz király céljait, aki a hatalom egy kézben való összpontosítása érdekében egyesíteni kívánta a református és evangélikus felekezeteket. *Schleiermacher* gondolatai az istentisztelet elemeiről, az éneklésről és az imákról egy felekezetek között közvetítő liturgia képét vetették fel. Nézeteiben a közösségnek óriási szerepe volt, bár semmiképp sem a klasszikus reformátori, hanem jóval inkább egyfajta filozofikus értelemben. *Schleiermacher* reformjai sem hoztak döntő változást a német liturgiai életben, így ott, illetve a német nyelvű Svájcban továbbra is a racionalista, leegyszerűsített istentiszteleti rendek uralkodtak tovább.⁴⁵

Svájc református egyházai közül a francia nyelvű gyülekezetek léptek hamarabb a megújulás útjára. Ebben nagy szerepe volt egyrészt *Ostervald* gondolatainak, másrészt a párizsi, pietista gyökerekkel rendelkező *Eugène Bersier*-nek⁴⁶ (1831-1889). *Bersier* az istentiszteleten keresztül fejezte ki az uralkodó racionalista légkörrel szembeni ellenérzéseit. Az istentisztelet mégsem csak egy eszköz volt számára, amellyel a hívőket igazgatni lehet, hanem egy hely Isten imádására. Konceptiójában a gyülekezet az énekeken és a liturgikus válaszokon keresztül az istentisztelet aktív részesévé vált. Ezzel maga a közösség is épült.

Bersier azonban nem pusztán a külsődleges megújulást tűzte ki célul, hogy ezzel hadat üzenhessen a racionalista miliónek. A sákramentumokra úgy tekintett, mint a közösségépítés eszközeire. Úgy vélte, hogy a közösség a keresztségen és az úrvacsorán keresztül Krisztus testévé épül fel. Sőt, azt is gondolta, hogy ezáltal a gyülekezeti tagok a társadalom felé végzett küldetésüket is be tudják tölteni. Amikor a hívek az istentiszteleti közösségbe összegyűlnek – fejt ki *Bersier* – Krisztus akaratából egy lelki egységet valósítanak meg. Ennek legfőbb kifejezőeszköze az úrvacsorai közösség.⁴⁷

43 Bürki 2003, 38.

44 i.m., 39.

45 i.m., 43.

46 i.m., 48.

47 i.m., 46-48.

Bersier gondolatai megtermékenyítő hatásúak voltak mind a franciaországi protestáns egyházakban, mind pedig Svájcban, ahol a francia nyelvű közösségek hamar felfedezték és beépítették ezeket az impulzusokat az istentiszteleti életbe. Mind a francia Svájc teljesebb liturgikus megújulása, mind pedig a Taizé-i közösség létrejötte ennek az áramlatnak a kései gyümölcseként értékelhető.⁴⁸

A kortárs református liturgiai megújulás bemutatását egy olyan teológus megemlékezésével kell kezdeni, aki kettős szerepet töltött be az istentisztelet teológiájának fejlődésében. *Karl Barth* (1886-1968) kiindulópontja az a felismerés volt, hogy Isten igéjének hirdetése egyedül Isten akaratából történhet. Éppen ezért sem a sákramentumok, sem pedig a liturgikus cselekedetek nem helyettesíthetik Isten tetteit. Minden szóba jöhető forma, ami Istent emberi módon akarja közvetíteni irreleváns, legyen az bár retorika a szabad bölcsészet hagyománya alapján, morális tett, mint pietisztikus erény vagy épp a liturgia. Ezzel épp a liturgikus mozgalom által képviselt nézetek ellen hatott. Mégis *Barth* volt az, aki különösen is hangsúlyt fektetett a kétfókuszú – igehirdetés és sákramentum központú – istentiszteletre, igaz azt úgy fogta fel, mint az ember válaszát az Isten általi megkeresésére. *Barth* sehol sem írt arról, hogy miként kellene a liturgiát felépíteni, mégis maradandó nyomot hagyott az istentisztelet elméletében azzal, hogy a sákramentumokat Isten ajándékaként írta le.⁴⁹

A XX. század második felében majd minden európai református egyházban jelentős megújulásokat tapasztalhatunk. A németül beszélő svájci gyülekezetek két lépésben készítették el új liturgiás könyvüket. A zürichi református közösségek liturgiai megújulása során a 60-astól a 80-as évekig terjedő időszakban nem a teológiai megalapozásra, hanem jóval inkább a formai kérdésekre figyeltek. Hangsúly került például a liturgiában használt egyszerűbb nyelvezetre. A svájci, németül beszélő több felekezeti irányt is egyesítő Protestáns Zsinat 1983 és 1987 között végezte el liturgiareformját.⁵⁰

A franciaországi protestánsok a II. világháború után láttak lehetőséget a liturgikus megújulásra, míg a francia nyelvű svájciak 1979 és 1986 között végezték el ugyanezt a munkát. A Német Református Szövetség, amely saját liturgikus könyvét 1999-ben adta ki, most az evangélikus és egyesült egyházakkal együtt kíván közös útra lépni a liturgia újragondolása terén.⁵¹

Jól látható, hogy a liturgiai munka szerte Európában a megújulás és az ökumenikus megegyezés jegyében zajlott. Ugyanezt tapasztalhatjuk a most kiemelt példaként bemutatásra kerülő holland protestáns liturgiai reformban is, ahol az istentiszteleti élet megújulása összhangban zajlott a két nagy református egyháztest a *Nederlandse Hervormde Kerk* (továbbiakban NHK) és a *Gereformeerde Kerken in Nederland*, va-

48 i.m., 50.

49 i.m., 53.

50 i.m., 57.

51 i.m., 59-61.

lamint az *Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden* egyesülési folyamatával.⁵²

A holland protestáns liturgiai megújulás atyja a nemzetközileg ismert, elsősorban vallásfenomenológiai munkája nyomán híres *Gerardus van der Leeuw*, aki elméleti kutatásával jelentősen segítette a liturgikus mozgalmat. Az NHK 1955-ben jelentette meg istentiszteleti rendtartását (*Dienstboek in Ontwerp*), amely jórészt a *van der Leeuw* által elindított mozgalom munkájának tekinthető.⁵³

Az egyes egyházak saját törekvéseik mellett egy ökumenikus folyamatot is elindítottak, majd a Leuvenberg-i Konkordátum 1973-as elfogadásával úrvacsorai egységre is léptek egymással. Ezzel párhuzamosan közös énekeskönyvüket is kiadták.⁵⁴

Az Ökumenikus Ordinárium már 1968-ban megjelent, amely komoly lépést jelentett a tervezett közös szertartásrend felé. Ugyanezt segítette elő az NHK részéről 1978-ban megjelent *Onze Hulp* című gyűjtemény, amely az egyházi esztendő ünnepeinek rendjében tartalmaz imádságokat és más liturgiai formulákat.⁵⁵

A végül 1998-ban megjelent közös istentiszteleti rendtartás, a *Dienstboek een proeve*, a 2004-ben a *Protestantse Kerk in Nederland* (PKN) néven egyesült egyház liturgiai alapkönyvévé vált. Ez a liturgiás könyv egyértelműen ökumenikus jellegzetességekkel bír, és szerteágazó lehetőségeket nyújt az istentisztelet felépítésére. A kommunió során például negyvenkét különböző ima közül lehet választani, ami már azt a kérdést veti fel, hogy meddig lehet a sokszínűséget fokozni. A formákban együtt találjuk a klasszikus református szövegeket a legújabb ökumenikus változatokkal, sőt az énekgyűjtemény már nem csak a nyugati tradíciót tükrözi, hanem a keleti egyház kincseit is behozza.⁵⁶

A legnagyobb kérdés azonban nem az, hogy az anyag kellően gazdag-e, vagy hogy elég igényesen van-e kidolgozva, hanem az, hogy mennyire válik elfogadottá a közösségek körében. Ugyanis a kezdeményezés jogosságát az egyház sok különféle irányzata megkérdőjelezte már.⁵⁷

A kérdések sokszor nem a liturgia miatt merülnek fel, hiszen a formai sokszínűség eddig is jellemezte a holland egyházakat. A gond sokaknak a liturgiai reform hátterül szolgáló új teológiai gondolatokkal van. Ilyen problémákat vetnek fel például a következő úrvacsorával kapcsolatos megközelítések:

1. *A gyakoriság.* Az 1578-as Zsinat rendelkezései nyomán Hollandiában a kéthavonta ünnepelt úrvacsora vált elterjedté. A XVII-XVIII. században az évi négy alkalom lett elfogadott, míg az új reform egyértelműen a heti úrvacsora ideálját hordozza.

52 Boendermaker 1998, 239-240.

53 Klaassens 2006, 472.

54 Bürki 2003, 62.

55 Boendermaker 2008, 240.

56 Bürki 2003, 62-63.

57 i.m., 64.

Ez a más modellben szocializálódott hívőknek érthetetlen, holott ez a rendszeresség a közösség építését szolgálja.⁵⁸

2. *A jegyek vételének formája.* A holland egyházak különösen is sokszínűek abban a tekintetben, hogy a közösség milyen módon részesedik az úrvacsorában. Jellegzetes forma az asztalhoz ülés, amelyet az új ökumenikus formákban nem szorgalmaznak. Sokkal hangsúlyosabb a közösség kiállása az Úr asztala köré.⁵⁹

3. *A gyermekek úrvacsorája.* A református egyházak zömében az úrvacsora feltétele a konfirmáció, ami sok holland egyházban a korábbi évtizedekben már 14-15 éves korban megtörtént. Ma egyre inkább az a gyakorlat, hogy az önálló hitvallástételt idősebb korra teszik. Az új liturgiai gyakorlatban ugyanakkor az is egyre inkább természetes az, hogy a gyermekek feltétel nélkül vesznek részt az úrvacsorában. E gondolat alapja az, hogy keresztségük révén a gyermekek is beletartoznak az Isten szövetségébe, így a közösség részesei. Amennyiben az úrvacsora a közösség kifejezőeszköze, illetve annak építője, akkor a gyermekeket sem szabad ebből kizárni. E kérdésről természetesen továbbra is élesek a viták.⁶⁰

Az ökumenikus-protestáns modell bemutatása során feltétlenül szólni kell a Limai Liturgiáról. Bár az istentiszteletnek ez a megközelítése túlmutat a protestáns teológia keretein, mégis sok tekintetben a protestáns liturgikus megújulás eredményeit hordozza. A Limai Liturgia önmagában nem egy úrvacsorai szertartás komplett leírása, mindössze egy javaslat az Egyházak Világtanácsának *Keresztség, Eukarisztia és Szolgálat – Baptism, Eucharist and Ministry*, rövidítve BEM – dokumentuma alapján. Az állásfoglalás az Egyházak Világtanácsa protestáns és ortodox tagedyházai között lezajlott hosszabb egyeztetés eredménye. Ezt a munkát – hozzáértő teológusai útján – a Római Katolikus Egyház is aktívan támogatta.

A kezdeményezés gyökerei 1910-re mennek vissza, de az első konkrét lépéseket 1974-ben Accra-ban és 1978-ban Bangalore-ban tették meg. Nemcsak az egyébként liturgiai kérdésekkel is foglalkozó *Faith and Order* dolgozott ezen a dokumentumon, hanem sok más ökumenikus tanácskozáson is előkerült a téma. Hasonlóképpen a sokszínű előkészítő folyamathoz, az 1982-es megjelenés után is számos egyház, intézmény és egyetem foglalkozott érdemben azokkal a kérdésekkel, amelyeket a BEM felvetett. Az Egyházak Világtanácsa mind a dokumentumot, mind pedig a reá adott válaszokat megjelentette *Faith and Order* könyvsorozatban. A dokumentum alapján megalkotott liturgiát először 1982. január 15-én használták Limában. Innen kapta nevét. Az EVT vancouveri nagygyűlésén szintén kiemelt figyelmet kapott.⁶¹

A Limai Liturgia rendje az 1985-ös magyar református liturgiával összehasonlítva a következő:

58 Boendermaker 2008, 242.

59 i.m., 243.

60 u.o.

61 Thurian 1983, 225.

**Istentiszteleti rend
a BEM dokumentum alapján
(a Limai Liturgia)**

**A Magyarországi Református
Egyház vasárnap délelőtti úrvacsorás
istentiszteleti rendje**

Előkészület

1. Bevonulási ének

2. Köszöntés

3. Bűnvallás

4. Feloldozás

5. Uram, irgalmazz! (*Kyrie eleison*)

6. Dicsőség (*Gloria*)

Az Ige liturgiája

7. Kollektá imádság

8. Olvasmány

9. Zsoltárenekletés

10. Apostoli levél

11. Alleluja (ének)

12. Evangélium

13. Igehirdetés

14. Csend

15. Hitvallás

16. Hívek könyörgése

Az eukarisztia liturgiája

17. Előkészület

18. Dialógus

19. Prefáció

20. *Sanctus* és *Benedictus*

21. Első Lélek hívás

22. A szereztes elbeszélése

23. Megemlékezés

24. Második Lélek hívás

25. Közbenjáró imádság

26. Záródicsőítés

27. Az Úr imádsága

28. A béke

1. Köszöntés

2. Fennálló ének

3. Főének

4. Fohász

5. Lekció

6. Imádság

7. Igehirdetésre készülő ének

8. Textus

9. Igehirdetés

10. Ráfelelő ének

11. Könyörgés

12. Úri imádság

13. Úrvacsorára készülő ének

14. Fohász

15. Szereztes ígék

16. Bűnvalló imádság

17. Hitvallás

18. Úrvacsorai kérdések

29. A kenyér megtörése	
30. Isten báránya (énekelve)	
31. Meghívás	19. Bűnbocsánat és meghívás
32. Szent közösség (<i>communio</i>)	20. Szent jegyek kiosztása
33. Hálaadó imádság	21. Buzdítás
34. Záróhimnusz	22. Záróimádság
35. Kiküldő szavak	23. Záró ének
36. Áldás	24. Áldás

Az ökumenikus-protestáns és a klasszikus református úrvacsorai liturgia

Maga az istentisztelet, mint látható, három részből áll. A bevezető szakaszból, az igeliturgiából és az úrvacsorai liturgiából. A BEM tudatosan koncentrálna Krisztus hármas tisztéből kettőre. Résztint Krisztusra mint prófétára, aki az új élet evangéliumát hirdette, résztint pedig mint papra, aki bemutatta áldozatát a világot. A harmadik tiszttség – a király – nem jelenik meg a liturgiában, de a szegényekért végzett szolgálat kötelességére mint az istentisztelet következményére, kitér a dokumentum. E három tiszttség kiemelése megfelel a BEM három fő témájának is, hiszen a dokumentum az új életre bevezető keresztség, az egyszeri áldozatban áldásainak átélését segítő úrvacsora és a szenvedők nyomorát enyhítő szolgálat kérdéseivel foglalkozik.⁶²

A fentiekből is látszik, hogy az Ige hirdetése és az úrvacsora ünneplése a Limai Liturgiában egyenlő fontosságú. *Max Thurian* ennek érzékeltetésére az emmausi tanítványok példáját használja fel. A történet főszereplői a feltámadott Úrral találkoztak az úton. Ahogyan Jézus beszélt, az felkészítette a tanítványok szívét arra, hogy felismerhessék őt. Amikor azután asztalhoz ültek, vette a kenyeret, megáldotta, majd megtörte, megnyílt a szemük és lángolt a szívük, mert ezek alapján felismerték őt. Csak az igehirdetés vagy csak a sákramentum nem elegendő, mindkét részre szükség van az istentisztelet során.⁶³

Bár a BEM úrvacsorai szertartása alapvetően egész, a dokumentum mégis öt egységre bontja fel azt: hálaadás az Atyának, emlékezés Krisztusra, a Lélek hívása, a hívők közössége és az Isten Országának örömnépe. Mindebben kifejeződik a Szentháromság munkája, a gyülekezet felelőssége illetve e kettő egysége is. Azaz a dokumentum itt is egyértelműen az Isten által létrehozott közösség dimenziójában gondolkodik.⁶⁴

A megújított szemléletben – vizsgáljunk bármely ökumenikus-protestáns liturgiát – az úrvacsora szimbolikája két összetevőből áll. Az egyik a hálaadás az asztalnál, a

62 Thurian 1983, 228.

63 i.m., 234-235.

64 *Baptism, Eucharist and Ministry* 1982, 14.

másik pedig a kenyér és a bor közös elfogyasztása. Ebben az értelemben e koncepció kibékíti a régi vitát arról, hogy mire kerüljön a nagyobb hangsúly a szertartásban: az imádságra vagy a közös étkezésre. A BEM alapján szerkesztett liturgiák legtöbbször tartalmazzák a következő elemeket: a *sursum corda*, a maga hagyományos párbeszédével; az Isten dicsőítése a teremtésért és a megváltásért; az Úr Jézus szavai, amelyekkel az úrvacsora sákramentumát szerezte; emlékezés szenvedésére, halálára és feltámadására; a Szentlélek hívása; az Úr imádsága és végül az egész közösség ámene. Ezek az elemek egyenként, de összefüggésükben is kifejezik a közösséget, hiszen mindenkit egyformán érintenek. A közös étkezésben is szerepelnek olyan szimbólumok, amelyek egyértelműen a közösséget építik. Így például az egy közös kenyér vagy az egy kehely használata, illetve az erre tett teológiai hangsúly ebbe az irányba mutat.⁶⁵

A BEM dokumentum nagyobb hangsúlyt is helyez a közösség építésére, a fenti kritériumokat mind szem előtt tartva. A liturgiát a közösség cselekedeteként kezeli, amely így nem „klerikális szóló”, hanem az egész keresztény gyülekezet „koncertje” lesz. Azaz a szertartás során a hangsúly a közösség teljes részvételére kerül.

3. AZ EVANGELIKÁL ÉS KARIZMATIKUS MODELL

Az úrvacsora értelmezésének létezik egy harmadik iránya is, az evangelikál és karizmatikus csoportok köre, akik korunk legdinamikusabban fejlődő irányzatát képviselik. Sokszor úgy tűnik, hogy a róluk szóló teológiai reflexió is az események mögött halad, hiszen a jelenség szinte feldolgozhatatlanul terjed.⁶⁶

A két irányzatot érdemes szigorúan elkülöníteni. Az evangelikalizmus, a karizmatikus megújulással való minden hasonlósága ellenére, teljesen külön mozgalomként kezelendő. Az evangéliumi irány jellegzetességei viszonylagos biztonsággal lekeríthetők. Szabados Ádám így ír erről: „*Talán az egyik legfontosabb vonása az evangéliumi kereszténységnek, hogy különbséget tud tenni elsődleges és másodlagos dolgok között, és a másodlagos dolgokat alárendeli az elsődlegeseknek. Evangéliumi keresztények számára az evangélium minden esetben megelőzi a tradíciót, ezért tudnak összekapcsolódni akkor is, ha másodlagos kérdésekben nem értenek egyet.*”⁶⁷ Mindez azt jelenti, hogy az evangelikálok számára a lelkeség formálódásában sem az élő tapasztalat (karizmatikusok), sem a tradíció (hagyományos egyházak) nem dominál, hanem gondolkodásmódjukban mindenkor az evangélium-központúságot viszik tovább.

A következőkben az evangelikál és karizmatikus úrvacsora értelmezés sajátosságairól szólnunk. Bevezetésképpen néhány bekezdésben áttekintjük a két irányzat történeti hátterét, majd rátérünk az istentiszteleti formáikat, valamint az úrvacsorai gyakorlatukat érintő gondolatokra.

65 Celebration of the Eucharist – a Proposal 1998, 31.

66 George 2004, 237-238.

67 Szabados 2002, 6.

Ha az úrvacsora értelmezésének szempontjából a református ortodoxiát és a teológiai liberalizmust hasonló áramlatnak tekinthetjük, továbbá ha a reformátorok, valamint az ökumenikus-protestáns úrvacsorai modell hátterét hasonló jelzőkkel írhatjuk le, akkor a sákramentumokról való evangélikál-karizmatikus gondolkodásmód gyökereit a reformáció nagyobb áramlataival szembehelyezkedő anabaptista, illetve millenarista mozgalmakkal köthetjük össze. Ennek lényege, hogy e közösségek teológiai szókészletében a sákramentum mint fogalom nem létezik vagy nem hangsúlyos. Az úrvacsora ebből következően teljesen más karakterű, mint a katolicizmusban vagy a protestantizmus hagyományos felekezeteiben.

Ezt a gondolkodásmódot vitték tovább a XVI-XVII. században olyan csoportok, mint a puritánok és a baptisták⁶⁸ vagy a XVIII. században a kvékerek, a pietisták, illetve a metodisták. Habár ezek a közösségek nagyon széles teológiai spektrumot jelenítenek meg, a sákramentumok és az istentisztelet szempontjából egységesen tekinthetünk rájuk.⁶⁹

A szűkebb értelemben vett evangélikalizmus gyökerei a XVIII. századi Egyesült Államokba nyúlnak vissza, ahol a metodisták és más megújulási csoportok a későbbi mozgalomra különösen is jellemző, formabontó rendezvényeken, táborokban gyűltek össze.

Ezekben a helyeken gyakorolták először azokat az istentiszteleti formákat, amelyek lényegében mind a mai napig meghatározzák őket. Európába a XIX. században érkezett meg ez az irányzat.

A karizmatikus irány újabb keletű. A mozgalom szellemi alapját jelentő pünkösdiszmus csak 1906-ban indult meg, de formaiságában hasonló istentiszteletet hozott létre, mint az evangélikalizmus. A szűkebb értelemben vett karizmatikus irányvonal a 60-as években nőtt ki a pünkösdiszmból.⁷⁰

Az evangélikál és karizmatikus istentiszteleteket hasonló jelzőkkel lehet leírni, azaz a különbséggel, hogy a karizmatikusoknál bizonyos elemek, mint a dicsőítés vagy szabad imádság még nagyobb hangsúlyt kaptak. E közösségekben a karizmák, például prófétálás, nyelveken szólás, gyógyítás gyakorlata is központi jelentőségű. Egy átlagos, úrvacsorával egybekötött karizmatikus istentisztelet váza – amely jórészt a jelenkori evangélikál formákra is illik – a következő:

1. Előkészület könnyűzenei kísérettel; dicsőítés
2. Hosszú, szabad ima, sokszor nyelveken szólással
3. Szabad formájú írásmagyarázat
4. Úrvacsora
szereztetési igék felolvasása
ének vagy csendes ima

68 Schwarz 1983, 552.

69 i.m., 553.

70 Barnard 2006, 82-83.

a megtört kenyér körbeadása
a kehely vagy pohár körbeadása

5. Dicsőítés, áldás

Az úrvacsora nem gyakori, a legtöbb alkalommal kimarad. Amennyiben a közösség nagyon nagy, ez technikailag sem megoldható. Sem az úrvacsora, sem a keresztség nem sákramentum, bár kétségtelenül fontos rituálék.⁷¹

A legfontosabb jellegzetességek, amelyek ezt az úrvacsorátant – függetlenül a felekezeti iránytól és a kulturális háttértől – jellemzik, a következők:

1. Az úrvacsora ünneplésének gyakorisága változó. Nagyon ritka a heti gyakorlat, előfordul a negyedéves sűrűség, de talán a leggyakoribb a havi rendszeresség.⁷² A karizmatikus közösségek némelyikére kifejezetten a ritka úrvacsora jellemző, például az évi egyszeri, nagypénteki kenyértörés.⁷³

2. Nagyon sokszor a főistentisztelettől elválasztva, az áldás és kiküldés után kerül sor az úrvacsorára, amely egy kicsit hasonló a katechumenek kiküldésének ősi hagyományához. Az úrvacsorán így már csak a teljes jogú gyülekezeti tagok vesznek részt.⁷⁴ Más hagyományoknál a nyitott közösség a jellemző és az úrvacsora maga a szertartás közben helyezkedik el, ami alatt énekelnek.⁷⁵

3. Nagyon jellemző, hogy a szertartások során kerülik a bort, helyette szőlőlét vagy bor-színű üdítőitalt adva. Nem ritkán a kenyeret is helyettesítik kovásztalan kenyérral, ostyával⁷⁶ vagy ritkábban egyfajta keksszel.⁷⁷

4. A mögöttes gondolatok legtöbbször zwingliánusok, azaz az úrvacsora tulajdonképp nem más, mint emlékezés Jézus áldozatára. Ebben az esetben az úrvacsora alaphangulata kifejezetten gyászosnak, szomorúnak mondható.⁷⁸ Ugyanakkor különösen karizmatikus környezetben nagyon is hangsúlyos az Úr jelenlétének tana. Ebben az esetben az úrvacsorát az istentiszteleten amúgy is jelenlévő Isten különleges megtapasztalásának alkalmaként fogják fel. Az Úr munkájára mindenképp erős hangsúly kerül.⁷⁹ A bűnvallás és a bűnök megbocsátása a legtöbbször elengedhetetlenül jelen van az úrvacsorában.⁸⁰

71 Work 2006, 578.

72 Nettleton 2004, 76.

73 Anderson 2000, 160.

74 Nettleton 2004, 76.

75 Work 2006, 579.

76 Anderson 2000, 160.

77 Work 2006, 579.

78 Nettleton 2004, 76.

79 Work 2006, 579.

80 Anderson 2000, 160.

5. Az úrvacsora formája is sokszínű. Nem ritka, hogy a gyülekezet tagjai a helyükön ülve fogadják a jegyeket vagy épp felállva és egymásnak körbeadva. Előfordul az a gyakorlat is, amikor a közösség tagjai letérdelnek az úrvacsora során.⁸¹

6. Az úrvacsora kiszolgáltatójára nézve sincs konkrét előírás. Sokszor praktikus okokra tekintve a pásztor az, aki elvégzi a rövid szertartást a kenyér és bor felett, de nem szokatlan az a forma sem, amikor a gyülekezet tisztségviselői vagy egyszerűen csak önként jelentkezők mondják el a szükséges szavakat.⁸²

7. Bármely felekezetre nézünk, általánosságban elmondható, hogy az úrvacsorai ünnepet nonkonformitás, a spontán elemek, nem egy esetben improvizációk jellemzik. Ez ugyanúgy igaz a szabad imára, mint a sorrendiségre, a stílusra vagy az elhangzó igékre.⁸³

8. Ezek az általános jellemzők, amelyek karizmatikus körökben statikusan megmaradnak, míg némely evanglikál közösségekben árnyaltabban jelennek meg. A szervezettebb evanglikál gyülekezetek, főként ekkleziológiai megfontolásból egyre többet beszélnek a sákramentumok szerepéről, amely fogalmat – ahogyan ezt már említettük – a szabadegyházi hagyomány, beleértve a pünkösdi-karizmatikus mozgalmat is, sohasem használta. Ennek nyomán egyes gyülekezetek átgondoltabban szervezik meg istentiszteleteiket, nagyobb hangsúlyt helyeznek az úrvacsorára, több alkalommal és nagyobb előkészítéssel ünnepeelve azt.⁸⁴

Ha a fentieket a közösségépítés szempontjából értékelni szeretnénk, akkor azt mondhatjuk, hogy az evanglikál és pünkösdi-karizmatikus istentiszteletekben a hangsúly nem az úrvacsorai közösségre, hanem a Jézus szabadító tetteire való emlékezésre, vagy pedig a Szentlelke által jelen lévő Úrral való személyes találkozásra kerül. A fókuszpont mindkét esetben az egyén, aki saját hitével válaszol a szabadítást véghezvivő Jézusnak, vagy adja át magát a hatalmával mindent betöltő Szentléleknek.

A közösség épülése a szabad formájú evanglikál vagy karizmatikus istentiszteleten mindenképp másodlagos eredményként jöhet létre, amennyiben a hívők nyitottan vesznek részt a magával ragadó alkalmon. Ebben azonban az úrvacsorának nincs kiüntetett szerepe, mert az csak egy elem a szabadon komponált eseménysorban.

ÖSSZEFOGLALÁS

A három modell alapján azt láthattuk, hogy a protestantizmus történetének öt-száz éve alatt az úrvacsora közösséget építő aspektusai kezdetben előtérbe kerültek, később pedig kifejezetten háttérbe szorultak. A reformátorok jól látva és felismerve a bibliai hangsúlyokat, pontosan ültették át a gyakorlatba a teológiai elveket. Ezáltal újra előtérbe hozták az asztalközösség fontosságának újszövetségi elvét. Később, ami-

81 u.o.

82 Watkins 2004, 124-125.

83 i.m., 125.

84 Van Dyk 2007, 136-137.

kor a református és tágabban értve a protestáns teológiában az Ige szóbeli hirdetése került a középpontba, az úrvacsora ünneplése alárendelt jelentőségű eseménnyé vált. A református ortodoxia és a sok tekintetben az ezen a talajon létrejött, a felvilágosodás szellemében gondolkodó, liberális teológia ugyanúgy az ember elméjében lejátsszódo döntéstől tette függővé az Isten személyének megtalálását, így nem beszélt többet például a Kálvin által világosan kifejtett *Unio Mystica cum Christo* tanításáról. Megfigyelve a magyar protestáns, közelebbről református liturgiákat, ugyanezt a fejlődési ívet láthatjuk. Kezdetben ezekben is jóval inkább érvényesültek a középkori eredetű liturgiai elemek, amelyeket a reformáció jellegzetes megközelítése formált és egyszerűsített.

A protestáns-ökumenikus modell jellegzetességei alapján létrejött liturgiák alapvetően a reformáció korának felismeréseit állítják a középpontba, de annál tovább is mutatnak, hiszen formaiságukban sok elemet kölcsönöznek az egyetemes kereszténység protestantizmus korát megelőző 1500 évből.

Ezekhez képest a megújulás teljesen más útját veti fel az evanglikál-karizmatikus szemlélet, amely nem a külsőségekre, hanem jóval inkább a belső, egyéni átélésre teszi a hangsúlyt.

Ezeket megvizsgálva, azt mondhatjuk, hogy sem az intellektust megmozgató hagyományos protestáns úrvacsorai modell, sem pedig az emóciókra építő evanglikál-karizmatikus modell nem elsődlegesen közösségépítő. Ilyen jellegzetességgel csak a bibliai közösségépítő tradíciót tudatosan kereső reformátoroknál, illetve az ezt feleleveníteni kívánó protestáns-ökumenikus modellekben találkozhatunk.

Dr. Czagány Gábor

főiskolai docens

Gál Ferenc Főiskola

Gazdasági Kar Társadalomtudományi Intézet

IRODALOM

- Anderson, Allan: *Zion and Pentecost*, Pretoria, University of South Africa, 2000.
- Baptism, Eucharist and Ministry*, Faith and Order Papers 111., Genf, World Council of Churches, 1982.
- Barnard, Marcel: The Praise and Worship Movement and its Relation to Culture – an Exploration of New Fields of Research in Liturgical Studies, in: *Jaarboek voor liturgie-onderzoek 22*, Groningen, University of Groningen Press, 2006, 79-88.
- Békési Andor: Kálvin a sákramentumokról, in: Galsi Árpád (szerk.), *Evangéliumi kálvinizmus*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 85-133.
- Boendermaker, Joop: Maaltijd van de Heer: oecumenisch-protestant, in: Paul Oskamp és Niek Schuman (szerk.), *De weg van de liturgie*, Zoetermeer, Uitgeverij Meinema, 1998, 226-244.
- Bosch, Roeland Albert: *En nooit meer oude Psalmen zingen*, Zoetermeer, Uitgeverij Meinema, 1996.
- Bürki, Bruno: Reformed Worship in Continental Europe since the Seventeenth Century, in: Lukas Vischer (szerk.), *Christian Worship in Reformed Churches Past and Present*, Eerdmans, Grand Rapids, MI, 2003, 32-65.
- Celebration of the Eucharist – a Proposal, in: Thomas F. Best és Dagmar Heller (szerk.), *Eucharistic worship in Ecumenical Contexts*, Genf, World Council of Churches, 1998, 29-35.
- Dyk, Leanne van: The Church in Evangelical Theology and Practice, in: Timothy Larsen és Daniel J. Treier (szerk.), *The Cambridge Companion to Evangelical Theology*, Cambridge, University Press, 2007, 125-141.
- George, K.M.: The Contemporary Search for Spirituality, in: John Briggs, Mercy Amba Oduyoye és Georges Tsetsis (szerk.), *A History of the Ecumenical Movement*. vol 3. 1968-2000, Genf, World Council of Churches, 2004, 217-241.
- Immink, Gerrit: Heilig Avondmaal: Klassiek-gereformeerd, in: Paul Oskamp és Niek Schuman (szerk.), *De weg van de liturgie*, Zoetermeer, Uitgeverij Meinema, 1998, 245-256.
- Klaassens, Harry: The Reformed Tradition in the Netherlands, in: Geofferey Wainwright és Karen B. Westerfield (szerk.), *The Oxford History of Christian Worship*, Oxford, University Press, 2006. 463-472.
- Lang, Bernhard: *Sacred Games*. New Haven, CT – London, Yale University Press, 1997.
- Moore-Keish, Martha L.: *Do this in Remembrance of Me*, Eerdmans, Grand Rapids, MI, 2008.
- Nettleton, Nathan: Baptist Worship in Ecumenical Perspective, in: Thomas F. Best és Dagmar Heller (szerk.), *Worship Today*, Faith and Order Papers 194., Genf, World Council of Churches, 2004, 72-83.
- Pásztor János: *Misszió a XXI. században*, Velence, a szerző saját kiadása, 2000.

- Pásztor János: *Liturgiai irányzatok a magyar református egyházban*, Debrecen, DRHE, 2008.
- Rice, Howard L. és Huffstutler, James C.: *Reformed Worship*, Louisville, KY, Geneva Press, 2001.
- Schwarz, Hans: *Eschatology*, Grand Rapids, MI, Eerdmans, 2000.
- Szabados Ádám: *Az evangéliumi hit*, Veszprém, 2002.
- Tamburello, Dennis E.: *Union with Christ John Calvin and the Mysticism of St. Bernard*, Louisville, KN, Westminster John Knox Press, 1994.
- Thurain, Max: *Ecumenical Perspectives on Baptism, Eucharist and Ministry*, Faith and Order Paper no. 116, Genf, World Council of Churches, 1983.
- Watkins, Keith: *Worship as Understood and Practised by the Christian Church (Disciples of Christ)*, in: Thomas F. Best és Dagmar Heller (szerk.), *Worship Today*, Faith and Order Papers 194, Genf, World Council of Churches, 2004. 124-128.
- Work, Telford: *Pentecostal and Charismatic Worship*, in: Geoffrey Wainwright és Karen B. Westerfield (szerk.), *The Oxford History of Christian Worship*, Oxford, University Press, 2006, 574-585.

**TANULMÁNYOK A
DR. MÓRI GLATTFELDER GYULA
CSANÁDI PÜSPÖK ÉS FOERK ERNŐ ÉPÍTÉSZ
TISZTELETÉRE TARTOTT
EMLÉKKONFERENCIA TÉMÁIBÓL**

